

विद्यार्थींच्या चिकित्सक विचार क्षमतेचा अभ्यास

डॉ. करुणादेवी राऊत

धारेश्वर शिक्षण शास्त्र महाविद्यालय, पुणे

Corresponding Author: डॉ. करुणादेवी राऊत

DOI - 10.5281/zenodo.10559248

सारांश:

चिकित्सक विचार (Critical thinking) कोणत्याही गोष्टीचा गाभियाने विचार करणे. पण याचा पारिभाषिक अर्थ आहे कोणत्याही गोष्टीचा सखोल व सर्व बाजूनी केलेला विचार चिकित्सक विचार (Critical thinking) म्हणजे कोणत्याही गोष्टीचे तार्किक व स्पष्ट विचार करण्याची क्षमता असणे कोणत्याही संकल्पनेमधील तर्क पाहणे आणि समजून घेणे. ठराविक साचेबद्ध विचार न करता विचारशक्तीला आव्हान करत राहणे हे अपेक्षित असते. प्रस्तुत संशोधनात विद्यार्थींच्या चिकित्सक विचार क्षमतेचा अभ्यास केला आहे. सर्वेक्षण पद्धतीचा वापर केला आहे. विद्यार्थींच्या चिकित्सक विचार क्षमता प्रश्नावली चा माहितीसंकलना साठी वापर केला आहे. ग्रामीण आणि शहरी भागातील विद्यार्थींची चिकित्सक विचार क्षमता चांगली आहे यात लक्षणीय फरक नाही. इंग्रजी माध्यम विद्यार्थींची चिकित्सक विचार क्षमता मराठी मध्यम विद्यार्थींपेक्षा अधिक चांगली आहे.

प्रस्तावना:

मानवी जीवन हे विविध अंगानी नटलेले आहे. नेहमी आपण या विविध अंगाचा परिचय करून घेण्याचा प्रयत्न करित असतो. आपण वंश, शरीर, सौंदर्य, नीती, मन, समाज, तर्क, तत्वज्ञान आणि अर्थ अशा कितीतरी अंगोपांगांचा विचारपूर्वक अभ्यास करण्याचा प्रयत्नात असतो आणि यातून मानवी जीवन साकार होत असते. मानवी जीवन विज्ञानामुळे मुखी समृद्ध झाले आहे. हे जेवढे खरे तेवढेच ते संस्कृतीमुळे नीटनेटके व सुसंस्कृत बनले आहे.

शिक्षण क्षेत्रात सर्वात महत्वाचा घटक म्हणजे विद्यार्थी किंवा अध्ययनकर्ता होय. विद्यार्थींच्या व्यक्तिमत्वाचा विकास करणे हेच शिक्षणाचे उद्दिष्ट आहे. व्यक्तिमत्व हा शब्द आपण दुस-या व्यक्तीचे वर्णन करण्यासाठी वापरतो. सर्वसाधारणपणे मनुष्य व्यक्तिमत्वाचा विचार करताना व्यक्तीची शरीरयष्टी आणि शारीरिक जडण घडण लक्षात घेत असतो. परंतु व्यक्तिमत्वाच्या मानसशास्त्रीय दृष्टीकोनानुसार हे वर्णन केवळ एकांगी झाले. महात्मा गांधीसारखे लोक पोशाखाच्या बाबतीत कधीच चोखंदळ नव्हते. पण तरीही

त्यांच्या व्यक्तिमत्वाचा प्रभाव हजारी लोकांवर पडत होता. त्याच प्रमाणे साधा भगवा पोषाख करणारे स्वामी विवेकानंद अमेरिकेच्या लोकांवर आपली छाप पाडतात. याचा अर्थ स्पष्ट होतो की व्यक्तिमत्वाचा प्रभाव पाडण्यासाठी वाहय नीटनेटकेपणा अत्यावश्यक आहे असे म्हणता येत नाही व्यक्तिची स्वःताची अशी काही वैशिष्ट्ये असतात की त्यांचा प्रभाव त्यांच्या बोलण्यातून व वागण्यातून प्रकट होत असतो. या सर्व गोष्टींवरून लक्षात येते की व्यक्तिच्या बाह्यांगा बरोबर तिच्या अंतरंगाचा विचार व्यक्तिमत्व या संज्ञेत करणे आवश्यक आहे.

बालकाची वैशिष्ट्ये कोणती? बालक स्वतः कडे कसे पाहते? त्याच्याकडे असणा-या क्षमता कोणत्या? ते समाजाकडे कसे पाहते? ते ज्या घरी वाढते त्या परिसरातून शेजारच्या समाजाकडून ते काय शिकते? स्वतःची तुलना ते इतरांशी कसे करते? स्वतःकडे असणा-या व नसणा-या क्षमतांबद्दल त्याला काय वाटते? याचा विचार करावा लागतो. बालकाच्या आशा आकांक्षा कोणत्या? व त्यांच्या पूर्ततेसाठी ते कसे प्रयत्नशील राहते? तसेच त्याचा आपल्या जीवनाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन कसा आहे व कसा असायला हवा याचे भान विद्यार्थ्यांला असायला हवे. आजचा बालक हा उद्याचा युवक आहे. बदलत्या जगातील त्याच्या आशाआकांक्षा आणि मागण्या पूर्ण

करणारा शिक्षक हवा. उद्याचे भविष्य उज्ज्वल घडविण्यासाठी, शिक्षकाला विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन व समुपदेशन करता आले पाहिजे.

विचारप्रक्रिया :

मानव हा विचारशील प्राणी आहे. मानवाला विचार करण्याची शक्ती निसर्गतःच प्राप्त आहे. विचार, तर्क, समस्या निराकरण अशा प्रमुख वैशिष्ट्यामुळे मानव इतर प्राण्यापेक्षा भिन्न आहे. उत्तम कविता करणे, कथा लिहणे, चित्र रेखाटणे, एखादया यंत्राची निर्मिती करणे ही सर्व विचारांची निष्पत्ती आहे. मानवाची विचार ही उच्च मानसिक प्रक्रिया आहे. विचार हा बोधात्मक मनोव्यापार परिस्थितीशी जुळवून घेण्यासाठी चालू असतो. परिस्थितीशी जुळवून घेणे आणि पूर्वाभवांशी जुळवाजुळव करणे या मानसिक क्रिया सतत चालू असतात. म्हणजेच विचार हा मनोव्यापार जागृत अवस्थेत सतत चालू असतो. विचार हा निरनिराळ्या स्तरांवर चालू असतो. अगदी आज फिरायला कुठे जावे त्या लहान गोष्टी पासून आंतरराष्ट्रीय स्तरावर भारताचे स्थान कसे उंचवावे येथ पर्यंत विचाराचे स्तर असतात.

विचारप्रक्रियेच्या व्याख्या:

विचारप्रक्रिया ही एक मानसिक कृती असून ती बोधात्मक पैलूंशी संबंधित असते - रॉस १९५१

चिकित्सक विचार (Critical thinking)

एखादी वस्तू, घटना, तत्व, संकल्पना यांचे सर्वांगाने निरीक्षण करणे, विश्लेषण करणे परीक्षण करून एखादया गोष्टीचे मूल्यमापन करणे त्या घटनेची योग्यायोग्यता ठरविणे दोन गोष्टीचे तुलनात्मक परीक्षण करणे या सर्व बाबींचा समावेश चिकित्सक विचारात होतो. चिकित्सक विचारात योग्यायोग्यतेची प्रमाणके व्यक्ति स्वताच ठरवत असते. उदा. वर्गातल्या एखादया हुशार विद्यार्थ्याला चाचणी परिक्षेत कमी गुण मिळाले तर या विद्यार्थ्याला कमी गुण का मिळाले? अभ्यासातील त्याची अभिरूची कमी झाली का? शाळेतील त्याची हजेरी नियमित आहे का? अध्यापन पध्दतीत काही कमतरता आहे का? या मुलाची संगत कशी आहे त्याच्या घरातील परिस्थितीमध्ये काही वेगळी घटना घडली आहे का? अशा सर्व दृष्टींनी घटनेचा विचार करावा लागतो. आणि या सर्व विश्लेषणानंतर घटनेची कारणमिनांसा करणे घटनेमध्ये मुलाचे वर्तन दोषयुक्त आहे की नाही याचा निर्णय करणे यासाठी योग्यायोग्यतेचे निकष आपणच ठरविणे महत्वाचे असते.या विचारप्रक्रियेमध्ये एखादी वस्तू, घटना, व्यक्ति, प्रसंग, नाव यांचा विविध अंगांनी विचार केला जातो. त्यामुळे ही विचारप्रक्रिया आवाहनात्मक असते. कारण विविधांगी विचार करणे वाटते तितके सोपे नाही ही अत्यंत शिस्तीत

केली जाणारी विचारप्रक्रिया असून त्यामध्ये व्यक्तिची संकल्पना निर्मितीची क्षमता विश्लेषण आणि अन्वयार्थ लावण्याची क्षमता मूल्यमापन क्षमता अशा मानसिक क्षमतांचा समावेश होतो उत्तम किंवा योग्य निर्णय घेण्यासाठी ही विचारप्रक्रिया उपयुक्त ठरते. अध्ययनार्थ्यांच्या अपयशाची कारणमिनांसा करताना शाळा, कुटुंब, शिक्षक, अभ्यासक्रम, वातावरण, मित्र शाळेतील मार्गदर्शन, अध्ययनार्थ्यांची वुध्दी व अभिरूची अशा विविध पैलूंचायत विचार करून नंतर अपयशाची कारणे शोधण्यासाठी केलेल्या विचाराला चिकित्सक विचार म्हणतात.

व्यक्तिमत्व विकासातील अनेक कौशल्य न केवळ करिअर मध्ये पुढे जाण्यास मदत करतात तर वैयक्तिक जीवनातही तितकेच फायदेशीर ठरतात. असेच एक कौशल्य जे करिअर करताना कामाच्या ठिकाणी फायदेशीर ठरते ते म्हणजे चिकित्सक विचार (Critical thinking). कोणत्याही गोष्टीचा गाभिर्याने विचार करणे. पण याचा पारिभाषिक अर्थ आहे कोणत्याही गोष्टीचा सखोल व सर्व बाजूनी केलेला विचार चिकित्सक विचार (Critical thinking) म्हणजे कोणत्याही गोष्टीचे तार्किक व स्पष्ट विचार करण्याची क्षमता असणे कोणत्याही संकल्पनेमधील तर्क पाहणे आणि समजून घेणे. ठराविक साचेबद्ध विचार न करता विचारशक्तीला आवाहन करत राहणे हे अपेक्षित असते. जे पूर्वग्रह

मांडले जात आहे त्यावर आधारित विचार करणे गरजेचे असते. चिकित्सक विचार (Critical thinking) एक अशी विचारप्रक्रिया आहे ज्यात उपलक्ष्य असलेले निष्कर्ष किंवा केले जाणारे प्रतिवाद सहज स्विकारले जात नाही तर त्यावर प्रतिप्रश्न केले जातात. प्रथितयश विचारवंत आईनस्टाईन यांनी म्हटले आहे की, आपण ज्या वैचारिक स्थितीत समस्या तयार केलेली असते. त्याच स्थितीत ती समस्या कधीच गुंतवू शकत नाही.

जागतिक आरोग्य संघटनेने १९९९ मध्ये पुढील १० जीवनकौशल्यांचा विचार केला आहे. १. स्व जाणीव २. समानुभूती ३. समस्या निराकरण ४. निर्णयक्षमता ५. परिणामकारक संप्रेषण ६. व्यक्ति व्यक्ति मधील सहसंबंध ७. सर्जनशील विचार ८. चिकित्सक विचार ९. भावनांचे समायोजन १०. ताणतणावाचे समायोजन

चिकित्सक विचार ह्या घटकाचा दहा जीवन कौशल्यामध्ये समावेश आहे. चिकित्सक विचार म्हणजे स्पष्टपणे आणि तर्कशुद्धपणे विचार करण्याची क्षमता तसेच कल्पनामधील तार्किक संबंध समजून घेणे होय. चिकित्सक विचारांमूळे दैनंदिन जीवनात येणा-या अडचणी व समस्या यांवर विचारपूर्वक निर्णय घेऊन त्यामधून योग्य यशस्वी मार्ग काढता येतो. सभोवतालच्या परिस्थितीची जाणीव करून योग्य निर्णय घेण्याची क्षमता

विकसित होते. एखादी कृती विचार हे पारंपारिकपणे मांडण्यापेक्षा त्यामध्ये नावीन्य सोपेपणा उत्साह निर्माण करून ते वेगळेपणाने मांडण्यास चिकित्सक विचारांमूळे सहज शक्य होते.

संशोधनाची गरज व महत्व:

प्रस्तुत संशोधन विद्यार्थींचे चिकित्सक विचार क्षमता स्तर जाणून घेण्यासाठी गरजेचे आहे. कोणत्याही गोष्टीचा चहूबजुनि विचार करण्याची क्षमता विद्यार्थ्यांमध्ये येण्यासाठी हे संशोधन महत्त्वाचे आहे. कुमारावस्था हि वादळा पूर्वीची शांतता काळ म्हणून ओळखला जाणारा काळ आहे. या काळात विद्यार्थीला चिकित्सक विचार क्षमतेचे बीजारोपण झाले तर भविष्यात येणाऱ्या संकटाचा सामना विद्यार्थी करू शकतो. चिकित्सक विचार प्रक्रियेचे महत्व अनन्यसाधारण आहे. १. विद्यार्थी ज्ञानार्थी न बनता चिकित्सक वृत्ती, तर्क व अनुमानशक्ती विकसित होते. २. विद्यार्थ्याला योग्य दिशेने विचार करण्याची सवय लागते. ३. कोणत्याही गोष्टीचा चिकित्सक विचार करण्याची सवय लागते. ४. पूर्वग्रह आणि भावना यांचा विचारांवर प्रभाव पडू न देता विवेकपूर्ण निर्णय घेण्याची क्षमता विकसित होते.

कार्यात्मक व्याख्या:

कौमार्य अवस्थेतील विद्यार्थी : वय १३ ते १९ या वयोगटातील विद्यार्थी

चिकित्सक विचार क्षमता:
निरीक्षण, अनुभव, प्रतिबिंब, तर्क किंवा संप्रेषाद्वारे एकत्र माहितीवर केलेली विश्लेषण, संश्लेषण व मूल्यमापन म्हणजे चिकित्सक विचार.

संशोधनाची उद्दिष्ट:

- विद्यार्थ्यांच्या चिकित्सक विचार क्षमतेचा शोध घेणे.
- विद्यार्थ्यांच्या चिकित्सक विचार क्षमतेचा महत्वाच्या फरकाचा खालील बाबतीत अभ्यास करणे. १) मराठी मध्यम व इंग्रजी माध्यम २) ग्रामीण व शहरी

शून्य परिकल्पना :

- ग्रामीण व शहरी भागातील विद्यार्थ्यांच्या चिकित्सक विचार क्षमतेमध्ये कोणताही सार्थ फरक आढळत नाही.
- मराठी मध्यम व इंग्रजी माध्यम विद्यार्थ्यांच्या चिकित्सक विचार क्षमतेमध्ये कोणताही सार्थ फरक आढळणार नाही.

जनसंख्या व न्यादर्श :

जनसंख्या : पुणे जिल्ह्यातील इयत्ता 11 वी मध्ये शिकणारे विद्यार्थी हि जनसंख्या आहे .

माहितीचे विश्लेषण:

कोष्टक क्र.१.

विद्यार्थी	नमुना संख्या	मध्यमान
ग्रामीण भागातील विद्यार्थी	३६	२०४.०५५
शहरी भागातील विद्यार्थी	४०	२०४.८७

न्यादर्श निवड : सदर संशोधनासाठी ७६ विद्यार्थ्यांची निवड असंभाव्यतेवर आधारित प्रासंगिक नमुना निवड पद्धतीने करण्यात आली .

माहिती संकलनाची साधने : प्रस्तुत संशोधनासाठी माहिती संकलनासाठी संशोधकाने चिकित्सक विचार क्षमता प्रश्नावली चा वापर केला आहे.

संख्याशास्त्रीय साधने : प्रस्तुत संशोधनात संकलित माहितीच्या विश्लेषणासाठी मध्यमान, प्रमाण विचलन, t- परिक्षिकेचा वापर केला आहे.

संशोधनाची व्याप्ती, मर्यादा:

१. प्रस्तुत संशोधन पुणे जिल्ह्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावरील 11 वी च्या विद्यार्थ्यांशी संबंधित आहे.

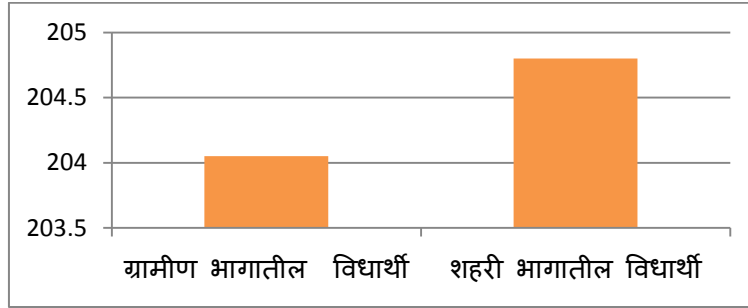
२. प्रस्तुत संशोधन चिकित्सक विचार क्षमता या घटकांशी संबंधित आहे.

संशोधनाची मर्यादा :-

१. प्रस्तुत संशोधनाचे निष्कर्ष प्रतिसाधकांनी चिकित्सक विचार क्षमता प्रश्नावली भरून दिलेल्या प्रतिसादावर अवलंबून असतील.

कोष्टक क्र.१ वरून असे दिसून येते कि ग्रामीण भागातील विद्यार्थी यांचे चिकित्सक विचार मध्यमान २०४.०५५ इतके आहे. व शहरी भागातील विद्यार्थ्यांचे चिकित्सक विचार मध्यमान

२०४.८७ आहे. स्तर तक्त्याप्रमाणे ग्रामीण आणि शहरी भागातील विद्यार्थ्यांची चिकित्सक विचार क्षमता चांगली आहे.

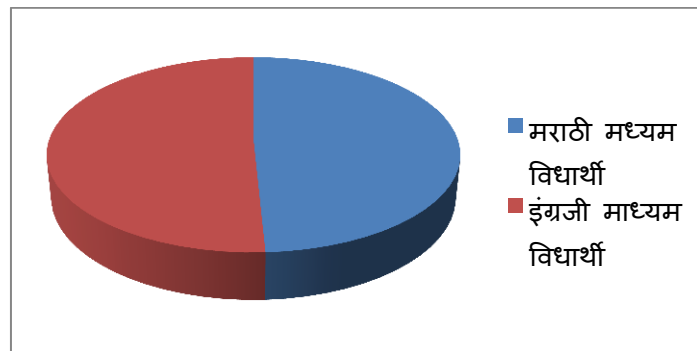
आलेख क्र.१ ग्रामीण व शहरी भागातील विद्यार्थ्यांची चिकित्सक विचार क्षमता

कोष्टक क्र.२. मराठी मध्यम व इंग्रजी माध्यम विद्यार्थ्यांची चिकित्सक विचार क्षमता

विद्यार्थी	नमुना संख्या	मध्यमान
मराठी मध्यम विद्यार्थी	३६	२०३.९
इंग्रजी माध्यम विद्यार्थी	४०	२१६.११

कोष्टक क्र. २ वरून असे दिसून येते कि मराठी माध्यम विद्यार्थी यांचे चिकित्सक विचार मध्यमान २०३.९ इतके आहे. व इंग्रजी माध्यम विद्यार्थ्यांचे चिकित्सक विचार मध्यमान २०१६.११

आहे. स्तर तक्त्याप्रमाणे इंग्रजी माध्यम विद्यार्थ्यांची चिकित्सक विचार क्षमता मराठी मध्यम विद्यार्थ्यांपेक्षा अधिक चांगली आहे.

आलेख क्र. २. मराठी मध्यम व इंग्रजी माध्यम विद्यार्थ्यांची चिकित्सक विचार क्षमता

शून्य परिकल्पना :

ग्रामीण व शहरी भागातील विद्यार्थ्यांच्या चिकित्सक विचार क्षमतेमध्ये कोणताही सार्थ फरक आढळत नाही. प्रस्तुत शून्य परिकल्पना तपासण्यासाठी ग्रामीण व शहरी भागातील

विद्यार्थ्यांना मिळालेल्या चिकित्सक विचार क्षमता प्रशनावली प्राप्तांकांचे मध्यमान प्रमाणविचलन काढण्यात आले. तसेच टी परीक्षिकच्या मदतीने दोन्ही मध्यमानातील फरकाची सार्थकता तपासण्यात आली.

कोष्टक क्र. ३.

विद्यार्थी	नमुना संख्या	मध्यमान	प्रमाण विचलन	टी मूल्य	शून्य परिकल्पना
ग्रामीण भागातील विद्यार्थी	३६	२०४.०५५	२५.८०	१.१४	स्वीकार
शहरी भागातील विद्यार्थी	४०	२०४.८७	२४.८२		

कोष्टकातील टी मूल्य ०.०५ सार्थकता स्तर १. ९८ (स्वाधीनता मात्रा ७५)

कोष्टक वरून असे दिसून येते की ग्रामीण भागातील विद्यार्थी व शहरी भागातील विद्यार्थी चिकित्सक विचार क्षमता प्रशनावलीत मिळालेल्या प्राप्तांकाची तुलना केली असता येणारे टी मूल्य १.१४ इतके आहे. ०.०५ या सार्थकता स्तरावर कोष्टक टी मूल्य १.९८ इतके आहे. गणन केलेले टी मूल्य हे कोष्टक टी मूल्यापेक्षा कमी असल्याने शून्य परिकल्पना चा स्वीकार करण्यात आला. म्हणजेच ग्रामीण भागातील विद्यार्थी व शहरी भागातील विद्यार्थी चिकित्सक विचार क्षमतेच्या मध्ये सार्थ फरक दिसून येत नाही. यावरून शहरी भागातील विद्यार्थी चिकित्सक विचार क्षमता व ग्रामीण

भागातील विद्यार्थी चिकित्सक विचार क्षमता लक्षणीय फरक नाही. शून्य परिकल्पना व मराठी मध्यम व इंग्रजी माध्यम विद्यार्थ्यांच्या चिकित्सक विचार क्षमतेमध्ये कोणताही सार्थ फरक आढळणार नाही.

प्रस्तुत शून्य परिकल्पना तपासण्यासाठी मराठी मध्यम व इंग्रजी माध्यम विद्यार्थ्यांना मिळालेल्या चिकित्सक विचार क्षमता प्रशनावली प्राप्तांकांचे मध्यमान प्रमाणविचलन काढण्यात आले. तसेच टी परीक्षिकच्या मदतीने दोन्ही मध्यमानातील फरकाची सार्थकता तपासण्यात आली.

कोष्टक क्र. ४.

विद्यार्थी	नमुना संख्या	मध्यमान	प्रमाण विचलन	टी मूल्य	शून्य परिकल्पना
मराठी मध्यम विद्यार्थी	३६	२०३.९	२४.८३	१.४१	स्वीकार
इंग्रजी माध्यम विद्यार्थी	४०	२१६.११	१५.३९		

कोष्टकातील टी मूल्य ०.०५ सार्थकता स्तर १. ९८ (स्वाधीनता मात्रा ७५)

कोष्टक वरून असे दिसून येते की मराठी मध्यम व इंग्रजी माध्यम विद्यार्थी चिकित्सक विचार क्षमता प्रशनावलीत मिळालेल्या प्राप्तीकाची तुलना केली असता येणारे टी मूल्य १.४१ इतके आहे. ०.०५ या सार्थकता स्तरावर कोष्टक टी मूल्य १.९८ इतके आहे. गणन केलेले टी मूल्य हे कोष्टक टी मूल्यापेक्षा कमी असल्याने शून्य परिकल्पना चा त्याग करण्यात आला. म्हणजेच मराठी माध्यम व इंग्रजी माध्यम विद्यार्थी चिकित्सक विचार क्षमतेच्या मध्ये सार्थ फरक दिसून येते यावरून इंग्रजी माध्यम विद्यार्थी चिकित्सक विचार क्षमता मराठी माध्यम विद्यार्थी चिकित्सक विचार क्षमता पेक्षा अधिक आहे.

निष्कर्ष:

ग्रामीण भागातील विद्यार्थी यांचे चिकित्सक विचार मध्यमान २०४.०५५ इतके आहे.व शहरी भागातील विद्यार्थ्यांचे चिकित्सक विचार मध्यमान २०४.८७ आहे.स्तर तक्त्याप्रमाणे ग्रामीण आव शहरी भागातील विद्यार्थ्यांची चिकित्सक विचार क्षमता चांगली आहे. मराठी

माध्यम विद्यार्थी यांचे चिकित्सक विचार मध्यमान २०३.९ इतके आहे.व इंग्रजी माध्यम विद्यार्थ्यांचे चिकित्सक विचार मध्यमान २०१६.११ आहे.स्तर तक्त्याप्रमाणे इंग्रजी माध्यम विद्यार्थ्यांची चिकित्सक विचार क्षमता मराठी मध्यम विद्यार्थ्यांपेक्षा अधिक चांगली आहे.

संदर्भसूची:

1. भोसले र.डोणे उ.(२००९)शिक्षणातील बदलते विचार प्रवाह,फडके प्रकाशन ,कोल्हापूर
2. करंदीकर सु.,जगताप ह.(२००६) अध्ययन अध्यापनाचे मानसशास्त्र ,फडके प्रकाशन ,कोल्हापूर.
3. डबीर,पारसनीस,कपोले,जोशी,कुलकर्णी(१९९४)शिक्षणाचे मानसशास्त्रीय यथार्थ दर्शन, य.च.म.मु.विधापीठ , नाशिक
4. पंडीत बी.(२००५) शैक्षणिक शास्त्रातील संशोधन, नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे
5. भिंताडे वी.(२००८) संशोधन पद्धती, नूतन प्रकाशन, पुणे